
FRAZER-IMREGH MONIKA

Adalékok Marsilio Ficino *De vita* című művének utóéletéhez – Hogyan került a *De vita* Angliába?

Tanulmányomban Marsilio Ficino De vita libri tres című művének továbbéléséhez igyekszem új adalékokkal hozzájárulni. Szövegkiadásainak és fordításainak rövid áttekintése után utalok a szakirodalom korábbi eredményeire a németországi, franciaországi és svájci továbbélést illetően, majd kitérek néhány francia szerző azon műveire, amelyeket eddig nem vontak be a vizsgálódásba. Fő kérdésem azonban az, hogyan és mikor került Angliába a De vita? A válaszhoz az editio princepsset (1489) követő három évet vizsgálom, amikor is három oxfordi tudós volt Firenzében Lorenzo de' Medici vendégeként Angelo Poliziano és Démétrios Chalkokondylés tanítványa. E tudósok: William Grocyn, Thomas Linacre és William Latimer, akik görögstudásuk és klasszikus műveltségük elmélyítése után hazatérve hazájuk meghatározó személyiségeivé váltak. Mivel Ficino is a Medici-körhöz tartozott, és az említett firenzei tudóssal szoros kapcsolatban állt, amint azt Ghirlandaio 1488–1489-ben festett freskórészlete tanúsítja, nem kizárt, hogy Latimer Ficino hatására kezdett el érdeklődni a humanista orvostudomány iránt. További orvosi tanulmányait ugyanis Itáliában azon a nyomvonalon folytatja, amelyen Ficino a De vitát kezdi: Galénos munkáinak olvasásával, majd fordításával. Így majdnem biztos, hogy a De vita Latimerrel és társaival került először Angliába, nem sokkal annak első megjelenése után.¹

Kulcsszavak: Marsilio Ficino, *De vita libri tres*, angol reneszánsz, William Grocyn, Thomas Linacre, William Latimer, Angelo Poliziano

Fordításain túl Ficinónak az orvosi tematikájú írásai, a *De vita* és a *Consiglio contro la pestilenza* latin verziója voltak a legnépszerűbbek Európában, és hatásuk, ha szünetekkel és áttétekkel is, a romantikáig rendkívül jelentősnek mondható. Különösen a melankólia és a tehetség

¹ A publikáció az MTA-SZTE Antikvitás és Reneszánsz: Források és Recepció Kutatócsoport (TK2016-126) támogatásával jelent meg.

összefüggésének Ficino által felújított aristotelési tana vált divatossá a 16–17. században, majd később, egy évszázadnyi feledés után a 19. században a romantika eszményében ismét az érdeklődés középpontjába került ez a gondolat. A *De vita* korai kiadásai elsősorban Velence, Párizs és Bazel nyomdáiból kerültek ki, így várható volt, hogy a hatásterület is első körben ezek köré koncentrálódjon.

Kéziratok és korai szövegkiadások

A *De vita* kéziratainak és szövegkiadásainak történetét J. R. Clark foglalta össze, és részletes leírásukat is ő végezte el.² Végigveszi az első könyv azon öt kéziratát, amelyeket Ficino az *Epistolarum libri* 7. könyve elé illesztve ajándékozott barátainak vagy lehetséges támogatóinak, ezek közül az egyik („G”) Filippo Valori költségén Corvin Mátyásnak készül.³ Kimutatja, hogy ennek szövege némileg különbözik az összeillesztett variánstól, amelyben a szerző bizonyos részletekkel kiegészítette azt. A második könyvnek, amely utoljára keletkezett, nincs önálló kézírata. A harmadik könyv önállóan eredetileg Plótinus 4, 3, 11 kommentárjaként egyetlen kéziratban maradt fenn,⁴ ehhez Ficino számos rövidebb összekötő részt írt, hogy a három könyvet összefűzze, s hozzá az előszókat, ajánlásokat és a két apológiát. Az együttes szövegtestnek két kézírata maradt fenn: az egyiket Lorenzo de’ Medici kapta ajándékba;⁵ az *editio*

² CLARK–KASKE (1989: 6–11).

³ Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, 73 Aug. 2°, pergamen.

⁴ „P”: Firenze, Biblioteca Medicea-Laurenziana Plut. 82, 11. 1490-ben készült, pergamen. A Plut. 82, 10-es kézirat folytatása. Tartalmazza Ficino Plótinus-fordítását (*Enneades* 4, 2–6, 9), a hozzá írt kommentár XXVII–LIV. fejezetét. A *De vita* III. könyvének első fejezete a XI. kommentár-fejezettel egyenlő. A fejezetek számozása és sorrendje ezután nem ekvivalens. A szöveg a 13r–59r fóliókon található.

⁵ „L”: Firenze, Biblioteca Medicea-Laurenziana, Plut. 73, 39. 1490 elején készült, pergamen. A *De vita libri tres* csaknem teljes szövege. Szándékosan kihagyja a II. könyv 3. fejezetét és a III. könyv elé írt ajánlást Mátyásnak és az előszót az olvasóhoz. Tartalmazza Amerigo Corsini versét is a *De vitáról*. Részletes leírását legutóbb Lia BRUNORI adta a legutóbbi firenzei Mátyás-kiállítás katalógusában, ld. BRUNORI (2013: 294, 79. tétel). BRUNORI tévesen írja, hogy ez az egyetlen kézirat, amely a teljes *De vitát* tartalmazza. A Biblioteca Laurenziana digitális tékájában az egész kódex fólióról fólióra megtalálható: <http://mss.bmlonline.it/s.aspx?Id=AWOMMMgNI1A4r7GxMQ6C&c=Ficini%20De%20riplici%20vita#/book>, 2020. 01. 21.

princeps után és annak alapján másolták, luxuskódexként.⁶ A kötet számkra azért különösen érdekes, mert Corvin Mátyás megrendelése alapján az ő számára kezdték el, s csak a király hirtelen halála után kerestek neki új tulajdonost.⁷ E díszkötet végül Filippo Valori költségén készült el, 1490. április 4. után (Valori ajánló levele említi Mátyás halálát, innen a *terminus post quem*). A másikat Raphael de Marcatellis, a belgumi Gent püspöke, Szt. Bavó katedrálisának apátja másol(tat)ta le saját maga számára.⁸ Ennek olvasatai igen hasonlóak az 1497-es bázeli kiadáshoz, és nem képviselnek független szövegváltozatot. Továbbá kiragadott részleteket tartalmaz még két müncheni kézirat. Az egyik Ficino *Epistolarum libri IX–XII.* könyveit foglalja magába, annak nyomtatott kiadását (1495) megelőzően, és válogatott részleteket a *De vita libri tres*-ből, önálló, de nagyon következtelen forrást szolgáltatván a szövegtesthez.⁹ A másik müncheni kódex alchímiai értekezések gyűjteménye; a harmadik könyvből vett részleteit (1., 3., 4. fej.) a korai nyomtatott kiadások alapján másolták, és nem nyújt megnyugtató bizonyítékot a szöveg állapotára.¹⁰

⁶ A teljes kódex fotóanyaga itt elérhető: <https://www.wdl.org/en/item/11614/view/1/172/> valamint:

<http://mss.bmlonline.it/s.aspx?Id=AWOMMMgNI1A4r7GxMQ6C&c=Ficini%20De%20riplici%20vita#/book>, 2020. 01. 21.

⁷ CSAPODI (1973: 314); CSAPODI–CSAPODINÉ–SZÁNTÓ (1969: 53; 124; XVII. tábla). Magyarul: CSAPODI–CSAPODINÉ (1976, 48–49). A szerzők azonosították Mátyás elfedett címerét, amelyre később a művész (Attavante) Lorenzo Medici címerét festette rá.

⁸ „H”: Haarlem, Hollandia: Stadsbibliotheek 187C6, pergamen. Kolophonja: „*Hunc librum comparavit Raphael [de Marcatellis] episcopus Rosensis abbas sancti Bavonis monasterii iuxta Gandavum.*” Tartalmazza az összes előszót és ajánlást, tartalomjegyzékeket külön-külön mindhárom könyv előtt, az apológiát, a *Quod necessaria sit* kezdetű utóiratot, a kezdőmondatok felsorolását. Második kötetében a következő mű szerepel: *Nonus liber Almansoris cum expositione Syllani [de Nigris] de Papia.*

⁹ München: Staatsbibliothek, Clm 10781, papír, XV. sz. vége. Tartalmazza az előszót az egész műhöz, az I. k. 26. fejezetét, az előszót a második és a harmadik könyvhöz, az ajánlást Mátyáshoz, az apológiát és az utószót.

¹⁰ München: Staatsbibliothek, Clm 26059, papír, 1508. Címe a 277r fólión: *Excerpta ex tertio libro Marsilii Phicini [sic!] Florentini de vita coelitus comparanda compositus ab eodem inter commentaria eiusdem in Plotinum.*

A kiadások közül kétségkívül az első a legjelentősebb, amelyet Ficino is felügyelt, Clark meglátásai szerint is.¹¹ Ezt, mint említettük, Filippo Valori szponzorálta és Antonio Miscomino nyomtatta Firenzében 1489-ben, december 3-án.¹² A teljes szövegen kívül tartalmaz egy *errata*-t és Amerigo Corsini epigrammáját, melynek révén a mű gyakran szerepel *De triplici vita* címen – ez a megjelölés azonban nem Ficinótól, hanem Corsinitól származik. Clark ezzel a kiadással vetette össze a Paul Oskar Kristeller által összegyűjtött valamennyi fellelhető XV–XVI. századi megjelenést,¹³ amelyeket (Kristeller szóbeli közlései nyomán) közelebről megvizsgálva kiderült, hogy némelyik nem létezik, mások pedig hibás évszámúak. Az *editio princeps*hez hű velencei 1498-as kiadáson¹⁴ alapszik a bolognai 1501-es. A párizsi 1494-es lehetett időrendileg a második kiadás,¹⁵ amely az *editio princeps*től függ, de nem tartalmazza az *errata*-t, ezt Párizsban 1511-ben követte egy újabb.¹⁶ Az 1497-től kezdődő bázeli kiadásokról Clark általában elég rossz véleménnyel van, kollatációi során arra az eredményre jutott, hogy a kezdeti hibákra a későbbi kiadók csak még többet halmoztak, s aki úgy hirdette kiadását, hogy abban végre kijavított minden hibát, az rontott a szövegen a legtöbbet.¹⁷

¹¹ CLARK–KASKE (1989: 8).

¹² Ennek két példánya is megtalálható Magyarországon: az egyik az MTA Könyvtárában, Inc. 448-as és az OSZK-ban, Inc. 358-as raktári számon.

¹³ KRISTELLER (1973: 1, LXIV–LXVI).

¹⁴ Velence, 1498: Felix Klein–Franke nyomdájában készült. Tartalmazza a teljes művet (*errata* nélkül), Amerigo Corsini versét és még a következőt: *Annotatio Praeclarissimum Sententiarum*. Független a bázeli kiadásoktól. Ezt az *incunabulum*ot reprintben (fordítás nélkül) közzétette PLESSNER–KLEIN–FRANKE (1978). E reprintről CLARK és KASKE több helyen is beszél kritikai kiadásuk előszavában CLARK–KASKE (1989: 3; 5; 71), sajnos két helyen is (1989: 5; 71) *incunabulum* helyett *manuscript*-ként említik az alapját képező 1498-as velencei Felix Klein–Franke-féle ősnyomtatványt. Ennek úgyszintén két példánya is megtalálható Magyarországon: az egyik az MTA Könyvtárában, Inc. 849-es és az OSZK-ban, Inc. 859-es raktári számon.

¹⁵ Párizs, 1494: Georg Wolff és Johann Philippi nyomdájában.

¹⁶ Párizs, 1511: Jean Petit nyomdájában.

¹⁷ Bázel: Johann Amerbach két *De vita*-kiadása: 1489–1495 és 1497. Az utóbbinak két példánya található meg Magyarországon: az egyik az MTA Könyvtárában, Inc. 380/koll. 1 és az OSZK-ban, Inc. 858-as raktári számon. Andreas Leenius 1529-es *De vita libri tres*-kiadásába (*recens iam a mendis situque vindicati*) belefoglalta Ficino *Epidemiarum antidotus*át is, ő valószínűleg Amerbach szövegét „javította”.

Sajnos hibáik a később klasszikussá vált *Opera omnia*-kiadásokban is továbbéltek, amelyek között néhány igazán értelemferdítő elírás is található. A Kaskéval közös kiadásukban a latin szöveget négy kiadás kollatálása alapján állította helyre: a firenzei őskiadás, a velencei 1498-as, a bázeli 1497-es és a bázeli 1576-os, legtöbbit hivatkozott (és 1959-ben Torinóban *facsimile* újra kiadott) *Opera omnia*¹⁸ szövegeit vetette össze.¹⁹ Magyarországon az *editio princeps*, a velencei 1498-as, a bázeli 1497-es két-két példányban hozzáférhető az MTA és az OSZK kéziratáraiban, ezen kívül az MTA Könyvtára őriz egy 1566-os leideni és egy 1616-os francia (vagy svájci) kiadást, hely nélkül.²⁰

Korai és modern fordítások

Azontúl, hogy két és fél évszázad alatt mintegy harminc latin kiadást ért meg,²¹ a *De vitát* hamarosan le is fordították németre, franciára és olaszra. Németre az első két könyvet Johannes Adolphus Mühling tette át és publikálta Strassburgban, 1505-ben *Das Buoch des Lebens* címen, ennek további hét kiadása jelent meg 1507 és 1537 között.²² A harmadik könyvet Kahl szerint Mühling valószínűleg annak benső nehézségei miatt hagyta ki, szerinte az első két könyv fordítása sem az igazi. Két további német fordítását kéziratok őrizték meg a Heidelbergi Egyetemi Könyvtárban, ezeket Dieter Benesh tette közzé.²³ Mindkettőt a XVI. század elejére teszi: a Codex palatinus Germanicus 730, fol. 1–35v az első könyv átültetését tartalmazza; a Codex palatinus Germanicus 452 a második

¹⁸ FICINO (1576: 493–575).

¹⁹ Az eredeti 1576-os *Opera omnia* digitalizált változatának pdf-je letölthető a Berlini Városi Könyvtár *e-rara* oldaláról: https://www.e-rara.ch/bau_1/doi/10.3931/e-rara-3135, 2020. 01. 21.

²⁰ Az első háromról ld. korábbi jegyzeteimet, az 1566-os kiadója Guil. Ruil., jelzete 550.141; az 1616-os kiadója Le Preux, jelzete 542, 143/koll. 2.

²¹ Utolsó megjelenése a XX. század (PLESSNER kiadása) előtt 1647-ben, ld. PLESSNER–KLEIN-FRANKE (1978: 245). Sarton kutatásai szerint Ficino ezzel és *A pestis ellen* írt munkájával a 77 legnépszerűbb tudományos ősnymtatvány között foglal helyet. Ld. SARTON (1938: 185).

²² CLARK (1989: 12). Vö. KAHL, (1906: 482–619; 531).

²³ BENESH (1977: 114).

könyv befejezetlen német szövegét az elsőtől a 18. fejezet első harmadáig.²⁴

Két francia fordítása létezik: az első, részleges Jehan Beaufilz munkája 1541-ből; Párizsban jelent meg: az első és a második könyv szövege. A második az egész művet magába foglalja: *Les trois livres de la vie*, Guy Lefèvre de la Boderie tollából 1582-ből, szintén Párizsban jött ki.²⁵

Első olasz fordítása 1548-ban jelent meg Velencében, Lucio Fauno műve, ez címe ellenére (*De le tre vite*) csak az első két könyvből készült. Ennek Comóban 1969-ben jelent meg reprintje. Ugyanezen munkának egy korabeli firenzei 1568-as újabb kiadását Alessandra Tarabochia Canavero azonosította, valamint egy névtelen fordítást is Milánóból, 1701-ből.²⁶ Kristeller még korábban a harmadik könyv egy további 16. századi *volgare* fordítását találta meg Modenában, kéziratban.²⁷ Két évvel Carol V. Kaske angol fordításának megjelenése után látott napvilágot első modern olasz változata kétnyelvű kötetben: Marsilio Ficino, *De vita*, Albano Biondi fordításával és Giulio Pisani szöveggondozásával.²⁸ Az idő közelségéből és a nyomdai átfutásból adódhat az, hogy e kiadás teljesen figyelmen kívül hagyja az említett angol kritikai kiadást, hiszen Giuliano Pisani hivatkozik az angol fordító, Kaske egy 1986-os tanulmányára²⁹ kötetük bibliográfiájában.³⁰ Valószínűleg Biondi és Pisani munkájával párhuzamosan készült a témát szintén régebb óta kutató Alessandra Tarabochia Canavero átültetése *Sulla vita* címmel, egynyelvű könyvben, tanulmánnyal, bibliográfiával és mutatókkal együtt.³¹ Mindkét verzió elég jónak mondható.

²⁴ BENESH megadja a kéziratok leírását, (1977: 126–129).

²⁵ KRISTELLER (1973: 1, LXXXV); TARABOCHIA CANAVERO, (1977: 703).

²⁶ TARABOCHIA CANAVERO, (1977: 704–705). Lucio Fauno valódi neve Giovanni Tarcagnota.

²⁷ Biblioteca Estense, cod. Campori 137 (Gamma D 6,24). Ld. KRISTELLER (1963: 390–391).

²⁸ BIONDI–PISANI (1991).

²⁹ KASKE (1986: 371–381).

³⁰ BIONDI–PISANI (1991: XXXII).

³¹ TARABOCHIA CANAVERO (1995: 364 pp).

Angol fordítása a legutóbbi modern munkáig nem született. A nem teljesen megbízható Charles Boer-féle átültetés³² a klasszikus és hibás 1576-os *Opera omnia*-kiadás alapján született 1980-ban; részletes kritikáját két év múlva Michael J. B. Allen írta meg.³³ Az 1989-es latin-angol nyelvű kritikai kiadás jó egy évtizedes kutatómunka eredménye, ami azért sem csoda, mert mint bevezetőjükben a szerzők, Carol V. Kaske és John R. Clark elmondják, ehhez a munkához a filológiai és filozófiai ismeretek mellett orvosi és – hozzáteszem – orvostörténeti, gyógynövény-tani és asztrológiai ismeretekre is szükség van. Nemcsak a szövegkiadás, hanem a fordítás is elsőrendű és haszonnal forgatható.

A *De vita* továbbélése

Daniel Pickering Walker a *Spiritual and Demonic Magic: From Ficino to Campanella* című, mára már klasszikusnak tekintett művében elemzi a *De vita coelitus comparanda* nyomán keletkezett, mágiával kapcsolatos kora-újkori irodalmat.

Klibansky, Panofsky és Saxl pedig szintén – szinte minden a témával foglalkozó kutató által hivatkozott könyvükben – elemzik a melankólia és a szaturnuszi jellem ficinói tárgyalásának továbbélését a művészetekben, különösen Dürer rézmetszetein.³⁴

Giancarlo Zanier a reneszánsz orvoslás platonikus irányvonalairól írott cikkében úgy fogalmaz, hogy az egész (Ficino utáni) „okkultista” hagyományra az újplatonizmus felé való hajlás a jellemző. Írásában a Walker által bemutatott szerzők közül Symphorien Champier (1471–1539), Jean Fernel (1497–1558), Paracelsus (1493–1541), valamint két követője, Jacques Gohory (1520–1576), és a dán Peder Sørensen (1542–1602) munkásságát vizsgálja. Valamennyiben így vagy úgy megtalálja Ficino *De vita*-beli tanításainak nyomait, akár úgy, hogy vitába szállnak vele, akár pedig az általa vázolt újplatonikus orvosi filozófia továbbgondolása révén.³⁵ Symphorien Champier elismert lyoni orvos és igen termékeny író volt. Történeti és orvosi munkáiban a filozófia is szinte min-

³² BOER (1980: 216 pp.) Jegyzetek és apparátus nélkül, pontatlanságokkal.

³³ ALLEN (1982: 69–72).

³⁴ KLIBANSKY–PANOFSKY–SAXL (1964: 254–274).

³⁵ ZANIER (1987: 509–517).

denütt jelen van: a platonikus hagyomány humanista tanítványának vallotta magát. Ezt mutatják *Speculum medicinale platonicum* és *Platonica medicina de duplici mundo* című munkái. Mindazáltal, ahogy Zanier rámutat, nemcsak Platónról, hanem Aristoteléstől, Hippokratéstól, Galénostól és számos más auktortól vett idézeteiben Champier Ficino és Pico felfogását követi a „jámbor filozófia” és „tanult vallásosság” (*pia philosophia et docta religio*) eszményét illetően. Tehát elsősorban a keresztény világképbe igyekszik beilleszteni az antik hagyomány folytonosnak és lényegében azonosnak tekintett ősi bölcsességét, a filozófiai iskolák versengésein túllépve. Ficino orvosi tanácsadó könyvével a *De quadruplici vita* (1507) című művében „veszi fel a versenyt” Champier, hiszen az szándékosan a *De triplici vita* címére rímel. Ebben a negyedik a természetfeletti vagy paradicsomi élet.

Champier egy további művét, amelyet az egyik első, a nőkkel foglalkozó kora-modern tanító-orvosi-etikai műnek tekintenek, Zanier nem említi, ez *Az erényes hölgyek hajója*.³⁶ Ez azért különös, mert kritikai kiadásának recenziójában Michèle Clément a francia Ficino-hagyomány fontos állomásának mondja, jöllehet a mű sokrétű tartalma miatt „nem korlátozódik egy neoplatonikus *vademecum*-ra a szerelemről”.³⁷ A mű négy könyvből áll: az első könyv Boccaccio *De claris mulieribus* és Christine de Pisane *Livre de la Cité des dames* című könyvéhez hasonlóan a „hölgyek dicséretének és védelmének virágát”, vagyis a híres nők életrajzait foglalja össze a görög-római antikvitásból, az Ó- és az Újszövetségből. A második orvosi-erkölcsi tanácsokat ad nőknek és férfiaknak a házasságban, a harmadik a „szibillák mondásait és jóvendöléseit” állítja párhuzamba a biblikus jóvendölésekkel. A negyedik könyv az igazán újplatonikus – ez a könyv az igaz szerelemről szól, Ficino Lakomakommentárja alapján.³⁸

³⁶ CHAMPIER (2007: 305 pp.).

³⁷ CLÉMENT (2008:162–163).

https://www.persee.fr/doc/rhren_1771-1347_2008_num_67_1_2942_t13_0162_0000_1, 2020. 01. 22.

³⁸ A mű különböző könyveit más-más előkelő hölgyeknek (hercegnőknek: Susanne de Bourbonne, Anne de France) ajánlotta. Bár Champier a nőket végső soron alacsonyabb rendűnek tekinti a férfiaknál, az utóbbiakat arra bátorítja, hogy tekintsék a nőket egyenrangúaknak, ezért a feminizmus saját előfutárának tartja őt.

Még a nagy ikonoklaszta, a galénosi-hippokratési orvoslás sárba tiprója, Paracelsus is, aki nem szívesen dicsérte filozófus vagy orvos elődeit, elismerően szól ál-Areopagita Dénesről és Ficinóról, akit a legnagyobb itáliai orvosnak nevez.³⁹

Oxfordi tudósok a *Studio Fiorentinóban*

A *De vita* első kiadásának elkészülte körül (1486 és 1491 között) három oxfordi tudós tanult latinul és görögül a firenzei *Studióban*: William Grocyn (1446k–1519), Thomas Linacre (1460k–1524) és William Latimer (1467k–1545).⁴⁰ Külön-külön érkeztek, de már Oxfordban szoros barátság fűzte őket egymáshoz. Firenzei tanáraik Angelo Poliziano és a görög Démétrios Chalkokondylés, Homéros eposzainak sajtó alá rendezője, az *editio princeps* készítője voltak.⁴¹ William Grocyn hazatérte után 1499-ig az oxfordi Exeter College-ban görögöt tanított, s ezzel megalapozta és rendszeressé tette az oxfordi görög stúdiumokat.⁴² Thomas Linacre firenzei tartózkodása után orvosi diplomát szerzett Padovában 1496-ban, majd VIII. Henrik orvosa és a Királyi Orvosi Kollégium megalapítója lett.⁴³ William Latimer Padovában vagy Ferrarában mesteri fokozatot szerzett, majd szintén Oxfordban tanított, és Reginald Pole, a későbbi Canterbury érsek tanítója lett. A Firenzét látott három angol barátsága

³⁹ ZANIER (1987: 515).

⁴⁰ Az órákat Lorenzo de' Medici fiaival együtt hallgatták, ld. HIBBERT (1993: 157).

⁴¹ Ez volt az első görög nyelvű *incunabulum* Firenzében, ugyanakkor jelent meg, mint a *De vita*: 1489-ben.

⁴² BURROWS (1890: 332–380).

⁴³ Thomas Linacre-t hazatérése után VII. Henrik vette pártfogásába, s fia, Artúr herceg tanítójává nevezte ki 1500-ban. 1509-től orvosként csaknem tíz éven át állt VIII. Henrik személyes szolgálatában. Tudományos tevékenysége görögből latinra való fordításokból és a latin nyelvtannal és stílussal foglalkozó munkákból áll (*Progymnasmata Grammatices vulgaria; De emendata structura Latini sermonis*). Aristotelés-fordításai elvesztek, Galénos-átültetései azonban nemcsak fennmaradtak, hanem számos új kiadásuk révén máig érvényben maradtak. Ékes és pontos fordításainak stílusát mindenki elismerte. A Royal College of Physicians intézményét Linacre azzal a céllal hozta létre 1518-ban, hogy Angliában csak a megfelelő képzésben részesült orvosok praktizálhassanak. (VIII. Henrik ekkor adta ki az alapító oklevelet, amelynek tartalmát a parlament 1523-ban rendeletben hitelesítette.) Az intézmény a mai napig működik, az orvosok akkreditálása a fő feladata; kiváló könyvtárral és gazdag múzeummal is rendelkezik.

hazatérésük után is megmaradt, és körülöttük alakult a tudósoknak az a magja, akiknek az angol humanizmus és reneszánsz indulása köszönhető.⁴⁴ Erasmus leveleiből tudjuk, hogy Aristotelés összes műveinek latinra ültetését hárman tervezték véghezvinni, s már Itáliában hozzáfogtak a munkához, Chalkokondylés és Poliziano védőszárnyai alatt. Ám végül csak Linacre végezte el a ráeső feladatot: számos természettudományi munkát és válogatott írásokat fordított le kifejezetten tanítás céljából, diákjai számára, ám ezeket nem jelentette meg, így sajnos nyomuk veszett.

Ami Ficino szempontjából különösen érdekes: Thomas Linacre lefordította Proklos *De sphaera* című asztronómiai értekezését is Artúr walesi herceg számára, amelyet Aldo Manuzio 1499-ben adott ki Velencében.⁴⁵ Nem tudjuk tényszerűen, hogy Ficino könyveit, köztük a *De vitát* magukkal vitték-e Angliába, a híret azonban egészen bizonyosan. Ne feledjük, hogy Linacre a kiváló diplomáciai érzékkel megáldott Lorenzo de' Medici meghívására érkezett Firenzébe a család vendégeként (William Selling, VII. Henrik római nagykövetének kísérőjeként mutatták be Bolognában az épp ott tartózkodó Polizianónak,⁴⁶ ezután utazott Firenzébe).⁴⁷ Poliziano latin szövegolvasási óráit pedig Lorenzo fiaival, Pieróval, Giovannival (a későbbi X. Leóval) és Giulianóval együtt hallgatták az angol vendégdiákok. Hogy a kapcsolat később is fennállt, arra tanú Linacre egyik Galénos-fordításának ajánlása X. Leó pápához, amelyben köszönetet mond egy szívességért.⁴⁸

⁴⁴ Legnevesebb tanítványaik (és barátaik) között volt Erasmus, Morus Tamás, John Colet és George Lily.

⁴⁵ Linacre 1496-ban már Angliában volt, és nem valószínű, hogy a kiadás idejére visszatért volna Velencébe, de az biztos, hogy személyesen részt vett az előkészítésében, ismerte Aldo Manuziót, és baráti kapcsolatban állt vele.

⁴⁶ LELAND (1709: ii, 483).

⁴⁷ Linacre részletes életrajzát ld. MADDISON–PELLING–WEBSTER (1977: 416 pp.); és NOBLE JOHNSON (1835); tömörebben ld. Dictionary of National Biography, 1885–1900, Vol. 33.: Thomas Linacre by J. F. PAYNE, [https://en.wikisource.org/wiki/Linacre,_Thomas_\(DNB00\)](https://en.wikisource.org/wiki/Linacre,_Thomas_(DNB00)), 2020. 01. 22. Ennek több adatát azonban már megcáfolta a későbbi kutatás, ld. későbbi lábjegyzeteimet.

⁴⁸ Galénos, *De temperamentis et de inaequali intemperie* (Cambridge, ed. Siberch, 1521), ld. egy lentebbi jegyzetben.

Linacre már Oxfordban elkezdett görögül tanulni Cornelio Vitellitől, aki az első rezidens görög tanár volt a szigetországban.⁴⁹ A nagykövet Selling pedig, akit elkísért, egykori tanára volt: szülőhelyén, Canterburyben annak a kolostori iskolának (a Saint Churchnek) még igazgatója is lett később, ahol Thomas Linacre végezte középfokú tanulmányait. Linacre Selling hatására ment Oxfordba tanulni, aki az „új tudományok” első nagy képviselője volt Angliában – maga is megjárta Itáliát és folytatótt görög tanulmányokat. Így a firenzei stúdiumok valószínűleg egy jól eltervezett tanulmányút részét képezhették mindhárom tudós (Grocyn, Latimer és Linacre) esetében. Feltételezhetjük, hogy a Polizianoval való találkozás sem volt véletlen, hisz ekkorra Poliziano már nagy hírnévre tett szert munkáival: a népi nyelven (olaszul) írt költeményei mellett⁵⁰ külföldön Homéros *Iliasa* első két énekének latinra fordításával, latin elégiáival, latin és görög epigrammaival, főként pedig 1489-ben kiadott *Miscellanea* című fordítás- és tanulmány-gyűjteményével lett egy csapásra híres. Az utóbbi a klasszika-filológia és a szövegkritika egyik első jelentős tanulmánykötetének tekinthető, Lorenzo Valla, Giorgio Merula és mások munkái mellett, amellyel ez utóbbi irigységét és támadásait is kivívta.

Linacre mintegy tíz évet töltött Itáliában, 1486-tól 1496-ig: firenzei tanulóévei után (mint említettem) előbb Padovában szerezte meg az orvostudomány doktori fokozatot, majd Ferrarában⁵¹ tanult tovább Niccolò Leonicenótól (1428–1524), a nagy hírű orvostól. Poliziano az *Epistolarum libri* 2. könyvében adta ki levelezését Leonicenóval, amelyből kiderül, hogy

⁴⁹ POLYDORUS VERGILIUS (1570: 618).

⁵⁰ Poliziano, *Stanze per la giostra* (1475–1478): bukolikus-mitikus költői köntösben a Giuliano, Lorenzo öccse tiszteletére 1474-ben rendezett lovagi tornát énekli meg, amelyen Giuliano győzedelmeskedett, valamint platói szerelmét Simonetta Vespucci iránt. *Fabula d’Orfeo*ja az első olaszul írt színházi mű, amely a *docta varietas* jegyében a lírikus, a bukolikus és a drámai hangvételt ötvözi. Magyarul két műve hozzáférhető: Angelo Poliziano, *Stanzák; Orfeusz története*. – *Stanze; Fabula di Orfeo*, ford. Simon Gyula, Budapest, Eötvös József Kiadó, 2003.

⁵¹ A Linacre életrajzával kapcsolatban fentebb idézett források tévesen Vicenzát említik, Leonicensón azonban a ferrarai egyetem tanított 1464-től élete végéig, kivéve 1508/1509-ben, amikor Bolognában oktatott.

baráti kapcsolatban álltak, így akár közvetíthetett is Linacre és Leonicenso között.⁵²

Mivel Linacre firenzei tartózkodása előtt nem folytatott orvosi tanulmányokat, felmerül a kérdés, hogy vajon kapott-e inspirációt ehhez az ott töltött mintegy négy esztendő alatt? Egyelőre nincs rá bizonyíték, de az elvi lehetőségét nem lehet annak kizárni, hogy a *De vita*, amely éppen ezalatt jelent meg Firenzében, s jutott el a Medici-palotába díszkódex formájában is, felkeltette Linacre érdeklődését az orvoslás, sőt, a humanista jellegű orvoslás iránt. Szinte bizonyos, hogy az oxfordiak tanulmányaik mellett Firenze neves humanistáival is mind megismerkedtek, és kizárt, hogy épp az akkor központi figurának számító és Lorenzo kegyeit élvező Ficinóval és az 1487-től szintén Firenzébe (ill. Fiesoléba) költözött Giovanni Pico della Mirandolával ne kerültek volna közeli kapcsolatba. Poliziano és Pico naponta találkoztak ebben az időszakban, hiszen a filológus is kiköltözött Firenzéből a közeli Fiesoléba. S bár Ficino és Poliziano között, főként filozófiai témákban akadtak nézetkülönbségek,⁵³ azért mindketten Lorenzo közelében mozogtak, az ő „udvartartásához” tartoztak. Kitűnően példázza ezt Domenico Ghirlandaio *Az angyal megjelenik Zakariásnak* című freskója a Santa Maria Novella templom Tornabuoni kápolnájában, ahol a kompozíció bal szélén, lent egy csoportban áll a következő négy tudós: Marsilio Ficino, Cristoforo Landino, Angelo Poliziano és Démétrios Chalkokondylés. Ficino és a görög filológus figyelemmel egymásra néznek, Démétrios kezéről úgy látszik, magyaráz valamit, Angelo és Cristoforo elgondolkodva másfelé tekintenek, de testük egy kört zár be. A kápolna freskóit pedig éppen a kérdéses időszakban festette Ghirlandaio: 1485 és 1490 között.

⁵² Ld. 2. k. 3–7. levél: BUTLER (2006: 83–106).

⁵³ Bár Poliziano inkább költő, nyelvész és klasszika-filológus volt, a filozófia is érdekelte, különösen Pico firenzei letelepedésétől, tehát 1487-től kezdődően. A vitákban azonban sok esetben inkább Aristotelés felé húzott: Picót is ő kérte fel, amikor Ficinóval a Létező és az Egy kapcsolatáról vitáztak, hogy foglalja neki össze azokat az érveket, amelyeket e vita során felhasználhat. Így keletkezett a *De ente et uno*, amelynek azonban csak töredéke (kb. egy tizede) maradt fenn.

1–2. kép. Domenico Ghirlandaio, *Az angyal megjelenik Zakariásnak*, freskó.
Firenze, Santa Maria Novella, Cappella Tornabuoni, 1488–1489.

Ficino Lorenzóhoz írt előszavában azt mondja, hogy atyja őt a platonikus orvos Galénos módszereinek követésére nevelte, s később is gyakran hivatkozik rá. Linacre hazatérte után, 1517-től fogva Galénos őt hatalmas

munkáját fordítja latinra.⁵⁴ Ez persze nyilván a padovai egyetemnek, s az ottani „hely szellemének” is köszönhető, hiszen ott már a XIV. században megkezdte ezt a munkát Pietro d’Abano. Az első lefordított mű azonban ugyanolyan tematikájú, és még címében is szinte azonos Ficino *De vitá*-jának első könyvével: *De sanitate tuenda* [Az egészség védelméről]. „Poszt-doktori” tanára, Leoniceno pedig nemcsak Galénos *Ars medicáját*, és a *De crisis* *libri trest* fordította le és adta ki, hanem ő volt az, aki Galénos összes műveit eredeti (görög) nyelven sajtó alá rendezte. Ezeket öt vaskos kötetben Andrea Torresani, Aldo Manuzio apósa és nyomdájának örököse adta ki Velencében, 1525-ben, egy évvel Niccolò Leoniceno halála után.⁵⁵

1491-ben Linacre Firenzéből Rómába utazott,⁵⁶ ahol valószínűleg Poliziano és Pico tanácsára megismerkedett Ermolao Barbaróval,⁵⁷ aki éppen akkor Plinius *Naturalis historiájával* foglalkozott. Ezt Ficino többször is idézi a *De vita*-ban, Ermolao pedig egy *Castigationes Pliniana* (*Plinius kritikája*) című tudományos vitairatban bírálta a *Naturalis historiában* felfedezhető pontatlanságokat és kitalációkat. Az az adat, amelyet Joseph Frank Payne is hoz a *Dictionary of National Biography* idézett szócikkében, miszerint Linacre csak egy évet töltött volna Firenzében, nem lehet igaz, hiszen tudjuk, hogy 1487-ben már ott volt, és onnan Rómába ment,

⁵⁴ Linacre Galénos-fordításai: 1. *De sanitate tuenda*, (Párizs, ed. Rubeus, 1517), díszkódex-eit VIII. Henriknek és Wolsey bíborosnak ajánlotta, a British Museumban az utóbbi található meg. E fordítást később számtalanszor kiadták, és a Galénos-összesbe is bekerült; 2. *Methodus medendi* (Párizs, ed. Maheu, 1519) ennek egy-egy luxus kivitelű kéziratát VIII. Henriknek és Wolsey bíborosnak ajánlotta, amelyeket ma a British Museum őriz; 3. *De temperamentis et de inaequali intemperie* (Cambridge, ed. Siberch, 1521), egykori tanuló-társának, Lorenzo de’ Medici Giovanni nevű fiának, immáron X. Leó pápának ajánlotta, akitől a pápai udvarban levő angol követen, Richard Pace-en keresztül korábban egy szíveséget kért – itt köszönetet mond érte. Ez volt az első nyomtatott könyv Angliában, amelyben görög karakterek szerepeltek; 4. *De naturalibus facultatibus* (London, ed. Pynson, 1523), Warham érseknek ajánlotta; 5. *De pulsuum usu*; egy kötetben jelent meg Leoniceno egy további Galénos-fordításával: *De motu musculorum* (London, é. n. 1524?), Wolsey bíborosnak ajánlva; 6. *De symptomatum differentiis et causis* (London, ed. Pynson, 1524), posztumusz kiadás, L. rövid bevezető megjegyzésével.

⁵⁵ NUTTON (1997: 2–19).

⁵⁶ JOVIUS (1578: 40–45). Vö. PARKS (1954: i, 423–494; 16.)

⁵⁷ Ld. Poliziano *Leveleiben* az Ermolao Barbaróval folytatott levelezését (2. k. 9–14. levél): BUTLER (2006: 31–46).

hogyan a Vatikáni Könyvtár kéziratait tanulmányozza, s ott ismerkedett meg Ermolaóval. Barbaro viszont csak 1490-ben lett római követ, és Grocyn is, a legidősebb a három oxfordi barát közül, csak 1491-ben tér vissza Angliába. A későbbi kutatás egyéb dokumentumok alapján, szintén arra mutat rá, hogy Linacre valószínűleg 1496-ig megszakítás nélkül Itáliában tartózkodott.⁵⁸ Annak az oka, hogy a három oxfordi tudós 1491-ben elhagyta Firenzét, Poliziano távozása lehetett. Ő ugyanis észak-itáliai körútra indult: Bolognában, Ferrarában, Padovában és Velencében kutatott további kéziratok után a Medici-könyvtár számára. Az a már említett adat is cáfolja azt, hogy Linacre csak egy évet töltött volna Poliziano mellett Firenzében, hogy Grocynnal és Latimerrel Aristotelés összes művének latinra fordítását tervezték, s Poliziano szárnyai alatt még Firenzében belefogtak a munkába. A görög nyelv pedig van olyan nehéz, hogy még némi előképzettséggel sem lehet egy esztendő alatt úgy elsajátítani, hogy aztán fordításokra merjen gondolni valaki.

Linacre hazája legjelentősebb személyeinek orvosa volt, így itáliai elményeit és tanulmányait a legfelsőbb körökben oszthatta meg kortársaival. A királyon kívül kezeltjei voltak pl.: Thomas Wolsey (1473–1530), VIII. Henrik lordkancellárja, York érseke, bíboros; William Warham (1450–1532), VII. Henrik fő diplomatája, előbb London püspöke majd Canterbury érseke, az előző lordkancellár, aki VIII. Henriket összeadta és megkoronázta. (Később VIII. Henrik közbenjárója VII. Kelemen pápánál a válás ügyében, az Oxfordi Egyetem kancellárja 1506-tól haláláig); Richard Foxe (1448–1528), lordpecsétőr, Durham és Winchester püspöke, az oxfordi Corpus Christi College alapítója; valamint a közeli barátok: Erasmus, Morus Tamás, John Colet és George Lily. Mivel ő volt az alapítója és vezetője a Királyi Orvosi Kollégiumnak, e szervezet révén elképzelései és eszméi az egész orvostársadalomra kihatottak. S hogy Ficinót mennyire tisztelte, az rajta keresztül John Colet (1467–1519), a londoni Szent Pál Katedrális dékánja munkásságában is megmutatko-

⁵⁸ P. S. ALLEN (1903: 514–517);

<https://academic.oup.com/ehr/article-abstract/XVIII/LXXI/514/605284>, 2020. 01. 22.

MITCHELL (1935: 669–678).

<https://academic.oup.com/ehr/article-abstract/L/CC/696/392429?redirectedFrom=fulltext>
2020. 01. 22.

zott.⁵⁹ Colet olvasta Ficino *Theologia Platonicáját*, Platón- és Plótinusfordításait és talán a *De vitát*.⁶⁰ Ő is utazgatott Európában, azonban Ficinót nem volt alkalma személyesen megismerni, viszont levelezést kezdeményezett vele, és levélváltásaikat bemásolta Ficino *Epistolarum libri*-jének 1495-ben megjelent kötetébe, amelyet számos széljegyzettel látott el. Ezek a címszavaktól a rövid összefoglalásokon keresztül a hosszabb parafrázisokig terjednek, Sears Jayne ezeket adta ki fordítással, életrajzi kutatással és Colet saját munkáit a ficinói filozófiával párhuzamba állítva könyvében.⁶¹

Mindazáltal a legkorábbi dokumentum Ficino orvosi munkáinak angliai jelenlétéről egy 1570-es katalógus egy angol orvos könyvtárából, cím nélkül, csak a szerző jelzésével, így ez lehetett akár a *De vita*, akár a *Consiglio contro la pestilenza* latin fordítása (*Epidemiarum antidotus*) vagy a kettő együtt – gyakran szerepeltek így a kiadásokban.⁶² Viszont a *De vita* harmadik könyvéhez nagyon közelálló neoplatonikus szövegek fordításai, amelyeket közvetlenül ez előtt készített (Proklos, Iamblichos, Synesios és Psellos) igen népszerűvé váltak Angliában.⁶³ Sears Jayne szerint a Henrik- és Erzsébet-kori angol tudósok és költők közül a következők köszönhetnek különösen sokat Ficinónak: a már említett John Colet humanista, aki név szerint hivatkozik írásaiban Ficinóra és Pico della Mirandolára, Edmund Spenser (1552–1599), Walter Raleigh (1554–1618) költők, George Chapman drámaíró, fordító és költő (1559–1634), és Robert Burton (1577–1640) író, költő.⁶⁴

Robert Burton *The Anatomy of Melancholy* című olvasmányos stílusú, tudományos igényű (lábjegyzetelt) művében Ficinót is példaképei közé sorolja a melankóliát tárgyaló szerzők közül.⁶⁵ Burton (alias Democritus

⁵⁹ Ld. JAYNE (1963: 16–18).

⁶⁰ JAYNE (1963: 18, 1. jz.)

⁶¹ Ld. előző jegyzetek.

⁶² CLARK–KASKE (1989: 24).

⁶³ Első kiadása Velencében, 1515-ban. Vö. JAYNE (1952: 220–221, 37. jz.)

⁶⁴ JAYNE (1952: 214–238).

⁶⁵ Első kiadása 1621-ben. Kritikai kiadása: FAULKNER–KIESSLING–BLAIR (1989–2001). A kérdéses hivatkozás Ficinóra: Part 1, Sect. 1, Memb. 3, Sub. 3.; alcíme: „Of the matter of melancholy”: *Of the matter of melancholy, there is much question betwixt Avicenn and Galen, as you may read in Cardan’s Contradictions, Valesius’ Controversies, Montanus, Prosper Calenus, Capivaccius, Bright, Ficinus, that have written either whole tracts, or copiously of it,*

Junior) illusztrált, satirikus bevezetése után gyakorlatilag mindent igyekezett könyvébe belefoglalni, amit valaha a fekete epéről, az általa okozott testi és lelki betegségekről (azok diétával és egyebekkel való gyógyításáról), s a melankolikus temperamentumról írtak.⁶⁶ A lenyűgöző műveltségről tanúskodó, latin és görög klasszikusok versrészleteivel jócskán megtűzdelt munka egyszerre akar szórakoztatni és tanítani. Befogadása történetében egyaránt jellemezték „az idézetek kincsesbányájának”, „közhelygyűjteménynek”, „tudományos enciklopédiának”, „orvosi kézikönyvnek”, „önsegítő olvasmánynak” és „az egyik legzsúfoltabb könyvnek”.⁶⁷ Az ebben található, Ficinót említő és a *De vitát* tárgyaló hivatkozásokat másutt veszem górcső alá.⁶⁸

Felhasznált irodalom

- ALLEN 1982 M. J. B. ALLEN, *Review: Marsilio Ficino: The Book of Life, transl.: C. BOER, Spring Publications, University of Dallas, Irving Tex., 1980, Renaissance Quarterly*, 35 (1982) 69–72.
- P. S. ALLEN 1903 P. S. ALLEN, *Linacre, and Latimer in Italy*, *English Historical Review*, xviii (1903), 514–517.
- BABB 1959 L. BABB, *Sanity in Bedlam. A Study of Robert Burton's Anatomy*, East Lansing, Michigan State University Press, 1959.
- BENESH 1977 D. BENESH, *Marsilio Ficino's „De triplici vita” (Florenz, 1489) in deutschen Bearbeitungen un Übersetzungen*, Frankfurt am Main, 1977.
- BIONDI–PISANI 1991 Marsilio Ficino, *De vita*, trad.: Albano BIONDI; a cura di, intr., note: Giulio PISANI, Biblioteca dell'Immagine, Pordenone, 1991.
- BOER 1980 Marsilio Ficino: *The Book of Life*, transl.: C. BOER, Spring Publications, University of Dallas, Irving Tex., 1980.
- BRUNORI 2013 *Mattia Corvino e Firenze. Arte e umanesimo alla corte del re di Ungheria*, a cura di P. FARBAKY–D. PÓCS–M. SCUDIERI–L. BRUNORI–E. SPEKNER, A. VÉGH, Firenze, Giunti, 2013.

in their several treatises of this subject. Ld. <http://www.gutenberg.org/files/10800/10800-h/ampart1.html>, 2020. 01. 22.

⁶⁶ Galénosról, a testnedvekről, a négy temperamentumról és a fekete epéről ld. tanulmányomat és Galénos-fordításaimat: FRAZER-IMREGH (2018a: 73–97); FRAZER-IMREGH (2018b: 98–103); FRAZER-IMREGH (2018c: 104–118).

⁶⁷ Vö. EVANS (1944: 8); BABB (1959: 11); SIMON (1964: 9); STAROBINSKI (1983: 7); SIMONAZZI (2004: 17).

⁶⁸ Ld. FRAZER-IMREGH (2020: kiadás alatt).

- BURROWS 1890 M. BURROWS, *Memoir of William Grocyn*, *Collectanea*, 2nd series, 16 (1890), 332–380.
- BUTLER 2006 Sh. BUTLER (ed., transl.), Angelo Poliziano, *Letters*, Vol. I, Books I–IV, *The I Tatti Renaissance Library*; 21, Cambridge Massachusetts – London, Harvard University Press, 2006.
- CHAMPIER 2007 Symphorien CHAMPIER, *La Nef des dames vertueuses*, en 4 livres, (1e édition 1503), édition critique de Judy KEM, (1e édition 1503), Paris, Champion, coll. Textes littéraires de la Renaissance, 2007.
- CLARK 1989 J. R. CLARK, *Editorial Introduction*, in: M. Ficino, *Three Books on Life*, Critical Ed. and Transl. with Intr. and Notes by C. V. Kaske and J. R. Clark, Binghamton (New York), 1989.
- CLARK–KASKE 1989 M. Ficino, *Three Books on Life*, Critical Ed. and Transl. with Intr. and Notes by C. V. KASKE and J. R. CLARK, Binghamton (New York), 1989.
- CLÉMENT 2008 M. CLÉMENT, *Comptes rendus*, *Réforme, Humanisme, Renaissance*, 67 (2008).
- CSAPODI–CSAPODINÉ–SZÁNTÓ 1969
Cs. CSAPODI, K. CSAPODINÉ GÁRDONYI, T. SZÁNTÓ, *Bibliotheca Corviniana*, transl. by Zs. Horn, tr. revised by A. West, New York, 1969.
- CSAPODI 1973 CSAPODI Cs., *The Corvinian Library. History and Stock*, Budapest, 1973.
- CSAPODI–CSAPODINÉ 1976
CSAPODI Cs., CSAPODINÉ Gárdonyi K., *Bibliotheca Corviniana. A Corvina Könyvtár története*, Budapest, Magyar Helikon, 1976.
- EVANS 1944 B. EVANS, *The Psychiatry of Robert Burton*, New York, 1944.
- FICINO 1576 = Marsilio Ficino, *Opera omnia*, Basel, ed. P. Heinrich, 1576.
- FAULKNER–KIESSLING–BLAIR 1989–2001 = Th. C. FAULKNER–N. K. KIESSLING–R. L. BLAIR (eds.), Robert Burton, *The Anatomy of Melancholy*, A scholarly edition in six volumes with commentary, introduced and commented by J. B. Bamborough, Oxford, 1989–2001, I–VI.
- FRAZER-IMREGH 2018a FRAZER-IMREGH M., *Galénos, az orvos-filozófus a testnedvekről és a fekete epéről*, *Orpheus Noster* 32, (2018/4), Ókor és középkor, 73–97.
- FRAZER-IMREGH 2018b FRAZER-IMREGH M. (ford.), *Galénos: A testnedvekről*, ford. *Orpheus Noster* 32 (2018/4), Ókor és középkor, 98–103.
- FRAZER-IMREGH 2018c FRAZER-IMREGH M. (ford.), *Galénos: A fekete epéről*, *Orpheus Noster* 32 (2018/4), Ókor és középkor, 104–118.
- FRAZER-IMREGH 2020 FRAZER-IMREGH M., *Robert Burton hivatkozásai Ficinóra a The Anatomy of Melancholy című művében*, *Orpheus Noster*, 39 (2020/3), kiadás alatt.
- HIBBERT 1993 Ch. HIBBERT, *A Medici-ház tiündöklése és bukása*, Budapest, 1993.
- JAYNE 1952 S. JAYNE, *Ficino and the Platonism of the English Renaissance*, *Comparative Literature*, 4 (1952), 214–238.

- JAYNE 1963 S. JAYNE, *John Colet, and Marsilio Ficino*, Oxford, 1963, 16–18.
- JOVIVS 1578 Paulus JOVIUS, *Descriptio Britanniae; Elogia Virorum, etc.*, per Georgium Lilius, Basel, 1578.
- KAHL 1906 W. KAHL, Die älteste Hygiene der geistigen Arbeit. Die Schrift des Marsilius Ficinus *De vita sana sive de cura valetudinis eorum, qui incumbunt studio litterarum* (1482), *Neue Jahrbücher für das klassische Altertum, Geschichte und deutsche Literatur und für Pädagogik*, 18 (1906).
- KASKE 1986 C. V. KASKE, *Ficino's Shifting Attitude towards Astrology in the De vita coelitus comparanda, the letter to Poliziano, and the Apologia to the Cardinals*, in: Marsilio Ficino e il ritorno di Platone. Convegno per celebrare il V centenario della stampa del Platone ficiniano, Napoli, Firenze, Figline Valdarno, 1984, a cura di Gian Carlo CARFAGINI, Firenze, Olschki, 1986, 371–381.
- KLIBANSKY–PANOFKY–SAXL 1964 R. KLIBANSKY–E. PANOFKY–F. SAXL, *Saturn and Melancholy. Studies in the History of natural Philosophy, Religion and Art*, London, The Warburg Institute, 1964, 429 pp. + 149 illusztráció.
- KRISTELLER 1963 P. O. KRISTELLER, *Iter Italicum*, Vol. 1, Leiden, 1963.
- KRISTELLER 1973 P. O. KRISTELLER, *Supplementum Ficinianum*, Firenze, 1937, 2. kiad.: 1973.
- LELAND 1709 John LELAND (1506–1552), *Commentarii de Scriptoribus Britannicis*, ed. A. Hall, Oxonii, e theatro Sheldoniano, 1709.
- MADDISON–PELLING–WEBSTER 1977 MADDISON–M. PELLING–Ch. WEBSTER (ed.) *Essays on the life and work of Thomas Linacre c. 1460–1524*, Oxford, 1977, liiii, 416 pp., xx pp. illusztr.
- MITCHELL 1935 R. J. MITCHELL, *Thomas Linacre in Italy*, *English Historical Review*, 1 (1935), 669–678.
- NOBLE JOHNSON 1835 J. NOBLE JOHNSON M. D., *Life of Thomas Linacre*, London, ed. by Robert Graves, 1835.
- NUTTON 1997 V. NUTTON, *The Rise of Medical Humanism: Ferrara, 1464–1555*, *Renaissance Studies*, 11 (1997)/1, 2–19.
- PARKS 1954 G. B. PARKS, *The English Traveller to Italy*, Stanford, 1954.
- PLESSNER–KLEIN–FRANKE 1978 Marsilius Ficinus, *De vita libri tres*, kritischer Apparat, erklärende Anmerkungen, Namenregister und Nachwort von M. PLESSNER; nach dem Manuskript ed. von F. KLEIN-FRANKE, Hildesheim, New York, G. Olms Verlag, 1978.
- POLYDORUS VERGILIUS 1570 POLYDORUS VERGILIUS (Polidoro Virgili/Polydore Vergil of Urbino, 1470–1555), *Anglica Historia*, Basiliae, 1570.
- SARTON 1938 G. SARTON, *The Scientific Literature transmitted through the Incunabula*, *Osiris*, 5 (1938).

- SIMON 1964 J. R. SIMON, *Robert Burton et l'Anatomie de la Mélancolie*, Paris, 1964.
- SIMONAZZI 2004 M. SIMONAZZI, *La malattia inglese. La melanconia nella tradizione filosofica e medica dell'Inghilterra moderna*, Bologna, 2004.
- STAROBINSKI 1983 J. STAROBINSKI (a cura di, intr.), Robert Burton, *Anatomia della malinconia*, trad. G. Franci–F. F. Basso, Venezia, 1983.
- TARABOCHIA CANAVERO 1977
A. TARABOCHIA CANAVERO *Il De triplici vita di Marsilio Ficino, una strana vicenda ermeneutica*, Rivista di filosofia neoscolastica, LXIX (1977), 697–717.
- TARABOCHIA CANAVERO 1995
TARABOCHIA CANAVERO (trad., intr., note), Marsilio Ficino, *Sulla vita*, Milona, 1995.
- ZANIER 1987 G. ZANIER, *Platonic Trends in Renaissance Medicine*, Journal of the History of Ideas, 48/3 (1987).

Additions to the Afterlife of Marsilio Ficino's *De vita*: How Did *De vita* Get to England?

This study seeks to contribute to the survival of Marsilio Ficino's work De vita libri tres with new additions. After a brief review of its text editions and translations, previous findings are mentioned in the literature on survival in Germany, France, and Switzerland. Then some French authors' works are referred to that have not been included in the research so far. However, my main question is how and when did De vita get to England? To answer this, the paper examines the three years after the editio princeps (1489), when three Oxford scholars were in Florence as guests of Lorenzo de' Medici, students of Angelo Poliziano and Demetrios Chalkokondyles. These scholars were William Grocyn, Thomas Linacre, and William Latimer, who, after deepening their knowledge of Greek and classical literacy, returned home to become the defining personalities of their homeland. Since Ficino also belonged to the Medici Circle and was in close contact with the said Florentine scholars, as evidenced by Ghirlandaio's frescoes painted in 1488–1489, it cannot be ruled out that Latimer began to take an interest in humanistic medicine because of Ficino's De vita. Latimer continues his medical studies in Italy on the path by which Ficino begins his book: reading Galen's works, of which later on Latimer published several translations in Latin. Thus, it is almost certain that De vita first came to England shortly after its first release, by Latimer and his associates.

Keywords: Marsilio Ficino, *De vita libri tres*, English Renaissance, William Grocyn, Thomas Linacre, William Latimer, Angelo Poliziano